

ONOMÀSTICA DE LA RIBAGORÇA MEDIEVAL

Jordi C. Boix i Pociello

Cada vegada més l'estudi dels noms propis, tant dels topònims com dels antropònims, s'està fent d'una manera més acurada i científica. Així, sense entrar en temes filològics, l'onomàstica ha esdevingut en el decurs dels darrers anys una disciplina auxiliar de la història de primer ordre. Qüestions tan cabdals com ¿quins van ésser els primers habitants?, ¿com era el poblament de les nostres terres?, ¿com s'organitzava la societat?, ¿com es transmetia l'herència?, ¿quin era el paper reservat a la dona?, comencen a trobar respostes d'ençà que hom s'interessa pels aspectes relacionats amb l'onomàstica, i els treballa d'una manera sistemàtica.

Els estudis toponímics de Joan Coromines¹ han permès de saber que els primers pobladors ribagorçans, com a la resta dels Pirineus, eren iberobascos, i que, després, la llengua basca o bascoide es mantingué al nostre país durant molt de temps, bé que progressivament arraconada cap a les terres més altes de la comarca. La làpida funerària trobada prop d'Ovarra,² de vers el segle I, prova que la romanització fou poc profunda per aquests indrets. En aquest sentit, un recent treball ha demostrat la vigència d'aquesta parla basca en la vall de Senyiu fins a la fi de l'Edat Mitjana.³ En fi, les investigacions de l' eminent filòleg sobre els pobles de la Franja són del tot concloents, i diríem que gairebé definitives.

En el decurs d'aquests últims anys i arreu d'Europa, amb més o menys enginy, els historiadors han intentat resoldre molts dels problemes que plantegen els noms dels nostres avantpassats. Avui l'estudi dels antropònims ja no es veu com una simple moda passatgera, i hom va més enllà en les seves conclusions. En el nostre àmbit geogràfic, Lydia Martínez i Teixidó ha fet notables aportacions sobre el tema,⁴ i és en curs de publicació un recull de noms de persona de Catalunya carolíngia a cura de Jordi Bolós i Masclans. Pel que fa a la Ribagorça, hem de dir que roman gairebé inexplorat un interessantíssim fogatge de final del segle XIV que, poble per poble, va donant un llistat de tots els noms dels caps de casa.⁵

Tornant als orígens, l'esmentada làpida d'Ovarra situa amb precisió l'adopció per part d'algunes capes socials del sistema antroponímic romà, lògicament, en detriment, del model indígena o ibèric. Així, mentre que els primers habitants documentats de les gorges de l'Isàvena s'anomenaven *Aurelius Tannepaeser*, nom emparentat amb alguns de l'antiga Aquitània, i *Asterdumar*, en canvi, llur fill es presentava com Publi Aureli

Tempestiu, conservant el «*nomen familiaris*» del pare. Aquest complex sistema tripartit, que permetia ubicar les persones dins un grup familiar ampli, era també emprat pels ciutadans de Labitlosa (La Pobla de Castre).

Més tard, amb la caiguda de l'Imperi Romà, hi ha una irresistible evolució cap a un nom únic per a cada individu. Això, ho va fer possible l'existència d'un important stock de noms diferents. No ens interessarem pas ara per l'origen d'aquests noms, que en general són majoritàriament germànics, molts d'ells d'origen gòtic. Les darreres investigacions vénen a demostrar que els noms germànics estan formats per dos radicals amb un sentit laudatori («Bert-hraban» > Bertran, «Hlo-weg» > Lluís), i, per tant, només canviant un dels termes, aquest sistema antroponímic, que era vigent a Europa entre els segles VI i IX, va permetre una certa continuïtat i cohesió de grups més o menys amplis, tot i l'establiment de nous vincles de parentesc, tant per via masculina com femenina. Així, doncs, l'elecció dels noms de persona responia a una finalitat molt concreta, i llur estudi és important per a establir les relacions socials i familiars d'aquesta època d'obertura. D'altra banda, a mesura que avança la tasca evangelitzadora, comencen a emprar-se noms cristians —de tradició evangèlica o bíblica— i noms de sants —d'origen llatí o germànic. Les dues cartes relacionades amb el famós abat Victorià d'Asan (v.576)⁶ consignen ja un nou elenc d'apel·latius, bé que més endavant aquests aniran acompanyats d'altres elements d'identificació.

D'ençà del segle IX els cartularis monàstics forneixen una nombrosa documentació sobre els ribagorçans de l'època, bé que la gran majoria dels esmentats són religiosos i llurs noms segueixen uns paràmetres diferents. En primer lloc, s'hi observa la validesa de l'anomenat model europeu altomedieval, ja que l'existència d'un gran stock permetia la identificació de les persones a partir de l'ús d'un sol nom. Només de tant en tant s'hi detecta algun cas d'homonímia flagrant que obliga a un canvi d'apel·latiu.⁷ En segon lloc, la major part dels antropònims pertanyen a un fons comú de noms que s'hauria pogut trobar també a la resta de la Catalunya Vella, tot i que potser no sempre siguin els més usuals (Ègica, Ferrol, Malangec) o fins i tot puguin ésser força rars (Cometales, Imagnulf, Chachus Taxag).

Certament, els punts de contacte amb l'onomàstica aragonesa i de la resta de la Península són molts febles, sobretot pel que fa als noms dels líders.

En aquest temps trobem a la Ribagorça un bon repertori de noms germànics, alguns amb terminacions masculines en -a (Bradilla). És notable el nombre d'antropònims bascoïdes (Cèntul, Asnar, Ennec), i també s'hi detecta una considerable presència de noms que podríem anomenar preromans (Arec, Balda, Domnul); ambdós trets demostren intensos contactes amb el Pallars. En fi, no són gaire abundants els antropònims que podríem anomenar de repoblament, tant si són hispans —molt rars al nostre país— com si són d'origen fràncic (Aquitani, Franc). Per tal de concretar la visió sobre els antropònims alt-medievals de la Ribagorça podem analitzar els noms que duïen els 30 caps de casa repartits en tres comunitats: Lacera (1005),⁸ Erdao (1018)⁹ i Sas (1024).¹⁰ D'una banda, la meitat són noms clarament pirinencs o bascoïdes (Galí, Cèntul, Xemèn), i d'altres que poden considerar-se septentrionals (Ermeníscol, Albí). Hi ha, a més, 3 noms catalogats com a preromans (Rater, Cacus, Allo), i encara 1 de bíblic (Salomó).

És ben clar el predomini de noms no germànics. Les dones eren una altra cosa, només compareixen 4 i totes amb un nom diferent (Balla, Enchilia).

Les conclusions que podem treure de l'anàlisi dels noms de persona d'aquests documents són diverses i fructíferes. Tot i la moda dels noms germànics introduïda d'una manera persistent i des de feia segles, malgrat la presència de francs i de musulmans, aquestes petites comunitats ribagorçanes continuaven lligades als costums ancestrals i a una cultura força homogènia. D'una banda, perduració, conservadurisme i aïllament de les valls, expliquen aquestes pervivències. D'altra banda, i no és pas menys remarcable, a través de l'estudi antroponímic s'hi constata una clara continuïtat del poblament, almenys d'ençà del domini visigòtic, de manera que en aquestes contrades fronteres l'arribada de nous pobladors durant l'època carolíngia fou reduïda.¹¹

Aquesta fórmula, tanmateix, tot i la llarga vivència, s'esvaeix quasi sobtadament en la primèria del segle XI, coincidint amb la greu crisi social que anuncia l'arribada del feudalisme. Quan, per què i de quina manera?, és una de les grans qüestions que s'estan plantejant avui els estudiosos del tema. No hi ha dubte que es tracta d'un canvi de gran importància, ja que és més o menys general arreu d'Europa, deixa pas a un nou sistema antroponímic basat en un nom de baptisme i un cognom, i, en definitiva, comporta el naixement del sistema actual de designació.

A la Ribagorça, igual que en altres casos, s'hi constata un notable canvi antroponímic arran d'un important procés d'homonímia masculina que provoca tota mena de confusions. Noms de tipus germànic franc i noms d'origen llatí que havien esdevingut en algun moment cristians (Ramon, Guillem, Pere, Bernat, Arnau, Mir, Gombau, Baró i Bertran) esdevenen dominants en proporcions molt elevades.¹² La contracció del repertori provoca l'adopció de nous mètodes d'identificació, generalment a partir de l'addició d'un segon element, com ara els relacions de parentiu (Servideu fill d'Unifred), la funció (Bonfill jutge), l'ofici (Pere joglar), un renom (Iquila *Oculo Nigro*), un topònim (Pere de Taüll), etcètera. I més endavant compareixen ja sistemes més complexos que d'alguna manera intenten mantenir la cohesió del llinatge familiar (Pere Ramon d'Erill).

Certament, totes les transformacions són difícils de verificar i de sistematitzar, i aquesta no n'és pas una excepció. Les ràpides conquestes cap al migdia i la vinguda dels francs d'ençà de la croada de Barbastre (1065), els quals a mitjan del segle XII encara conservaven la prístina designació (Crònica d'Alaó Renovada), són elements que expliquen l'evolució del sistema antroponímic al nostre país. En principi, de totes les possibles fórmules esmentades, preval l'associació i/o juxtaposició del *nomen paternum*, és a dir, la forma més corrent és aquella que afegeix al nom de baptisme un cognom. Així, ja el 1068 aquesta fórmula era majoritària a la vall de Benasc (65%), mentre que al començament del segle XII tots els caps de casa del poble de Sas havien preferit com a cognom el nom del pare o prenom (Martí Guillem, Arnau Ademà).¹³

Aquest model de filiació paterna entra en crisi cap a mitjan del segle XII. Arran de les grans conquestes i de la repoblació fronterera es registra una gran mobilitat social i tothom adopta un cognom amb valor toponímic. El canvi és vist en un capbreu de Lavaix referent als vilars de Sant Sadurní i Raons (Malpàs),¹⁴ on fins i tot les dones, les

quals sempre havien conservat una gran varietat de noms, empen aleshores el cognom locatiu (Maria de Vilba, Maria de Ventolà). Semblantment passa en les terres del migdia, on amb freqüència els muntanyencs simplifiquen el *nomen paternum* en benefici del toponímic (Pere de Falç, Martí de Monesma). Gràcies a això l'historiador J. Lladonosa ha pogut refer l'origen dels nous pobladors de Lleida, i s'ha pogut comprovar la procedència ribagorçana de molts d'ells.

Al mateix temps comencen a difondre's noves modes que imposen nous noms de baptisme (Joan, Domènec), alhora que van minvant els noms tradicionals, i es produeix una nova concentració de l'stock onomàstic que de mica en mica afavoreix l'adopció d'un segon cognom. D'aquesta manera cap al segle XIII els noms dels nostres avantpassats medievals tendiren a consolidar-se sobre aquests noms clàssics, sense tenir en compte les devocions locals, més un cognom derivat d'una indicació de lloc, un renom, un segon nom o un tipus d'ofici. El model serà ja gairebé definitiu.

A la fi d'aquest llarg procés, ¿quins eren aquests noms que podem considerar com a propis de la Ribagorça? L'estudi dels habitants de Benavarri a la fi del segle XIV és revelador (1381-85). El sistema majoritari seguia essent l'adopció d'un cognom amb valor toponímic (49% del total). Fins i tot, alguns noms derivaven directament de noms de lloc (Tamarit, Benavarri, Gascó, Barcelona). L'stock de noms masculins era força concentrat, 9 noms sumaven un 80% del total, i per ordre d'importància eren: Pere, Domènec, Guillem, amb el diminutiu *Guiamó*, Bernat, Ramon, Berenguer, Arnau i Jaume. L'antroponímia femenina no havia evolucionat, i seguia essent molt variada (Maria, Dolça, Blanca, Granada).

Molts dels renoms d'aquesta època són ben divertits: en Pasamar, lo Peraire, la gira-blat, na Portella, na Traslomera; d'altres fan referència al físic: Albiols, Peus de Gallina, etc. Alguns dels cognoms encara es conserven avui: Aler, Aspra, Barrils, Benavarre, Betes, Boix, Caxigós, Clua, Gascó, Gràcia, Joan Marquès, Matheu, Menal, Ponç, Quiliç, Ribera, Riu, Roda, Rodrigo, Sarradiu, Salvador, Segarra, Serra, Traslorriu, la Vall, Valdellou, Veça, Viacamp, Vilanova (=Vilanovo). D'entre els llinatges cal destacar-hi els Ballestres, Boil, Borraç, Calassanç (sant Josep de Calassanç, fundador dels Escolapis, 1556-1648), Ceilla (8), Ferrer (10), Fuster (5), Garcia (el pintor en Pere Garcia de Benavarri s. XV), Macarulla (Antoni de Macarulla fou prelat de Comayagua i Durango, +1786), Pallarès (Fc. Pallàs i Faro prelat dominic a l'Extrem d'Orient, s. XVIII), Plana i Castelló (bisbe e Tarassona, s. XVIII), Roi (7), Sàlas (jurista, s. XVIII).

NOTES

1. J. COROMINES, *Estudis de toponímia catalana*, ed. Barcino, 2 vols., Barcelona, 1962.
2. F. FITA, "Inscripciones romanas de la diócesis de Barbastro", a *Bol.R.A. Hª* 4, Madrid, 1884, pàgs. 211-227.
3. I. PUIG i FERRETÉ/ J. MORÁN i OCERINJAUREGUI, "La vall de Senyiu i els comtats de Pallars i Ribagorça", a *Bol.R.A.B.Ll.* 39, Barcelona, 1984.
4. L. MARTÍNEZ i TEIXIDÓ, *L'antroponímia nobiliària catalana, segles XI-XII*, tesi de Llicenciatura, Barcelona, 1989; *Les famílies nobles del Pallars en els segles XI i XII*, Lleida, 1991.
5. «Focs y «morabatins» de la Ribagorza (1381-1385), ed. J. CAMARENA MAHIQUES, València, 1966. Per la nostra banda vam fer una primera aproximació a "Benavarri, ara fa 600 anys", *Desperta Ferro*, 1986.

6. A. DURÁN GUDIOL, *Colección diplomática de la catedral de Huesca*, vol. 1, Saragossa, 1965, docs. 1 i 2.
7. R. d'ABADAL i VINYALS, *Els comtats de Pallars i Ribagorça*, vol. 3 (2), Barcelona, 1955, doc. 27: «Ansemundus qui vocant Viaterus».
8. I. PUIG i FERRETÉ, *El cartoral de Santa Maria de Lavaix*, La Seu d'Urgell, 1984, doc. 3.
9. M. MARTÍN DUQUE, *Colección diplomática de Ovarra*, Saragossa, 1965, doc. 29.
10. I. PUIG, 1984, doc. 18.
11. J. BOLÓS i MASCLANS, *Catalunya Romànica*, vol. 6, *L'Alt Urgell*, 1992, pàg. 78.
12. L. MARTÍNEZ, 1991, pàgs. 44 i 47.
13. I. PUIG, 1984, doc. 39
14. I. PUIG, 1984, doc. 58